

George LEPRE, *Himmler's Bosnian Division. The Waffen SS Handschar Division 1943-1945*, Schiffer Military History (Schiffer Publishing Ltd.), Atglen, PA, SAD, 1997., 378 str.

Donedavno 13. SS divizija «Handžar», značajna vojna postrojba koja je od 1943. do 1945. godine djelovala na području ratne Nezavisne Države Hrvatske, ali i na područjima drugih zemalja u različitim razdobljima svoga razvitka, nije bila sustavno istražena i o njoj kao o vojnoj postrojbici nije postojao niti jedan opsežniji rad. Iznimku predstavlja donekle knjiga Envera REDŽIĆA, *Muslimansko autonomaštvo i 13. SS divizija*, Svjetlost, Sarajevo, 1987. Ipak, Redžić je daleko veću pozornost posvetio ulozi koju je ta divizija imala u političkim koncepcijama i djelatnostima pojedinih njemačkih, hrvatskih i muslimanskih političara u razdoblju od 1943. do 1945., nego njezinu vojnom ustroju i vojnom i bojnom djelovanju na bojištima. Zbog toga se može reći kako donedavno nije bilo opsežnijeg rada koji bi sa stajališta vojne povijesti obradio razvoj i djelovanje 13. SS divizije «Handžar». Ipak, izlazak dviju knjiga, one Georgea Leprea koja će biti opisana u nastavku teksta te nedavno izišle knjige Zije Sulejmanpašića, *13. SS divizija Handžar. Istine i laži*, Kulturno društvo Bošnjaka «Preporod», Zagreb 2000., 432 str. (koja će biti posebno prikazana u nekom od sljedećih brojeva *Časopisa za suvremenu povijest*), u značajnoj mjeri predstavlja iskorak u daljnjem istraživanju 13. SS divizije kao vojne postrojbe u užem smislu te riječi. Knjiga Georgea Leprea, *Himmler's Bosnian Division. The Waffen SS Handschar Division 1943-1945*, objavljena je u SAD-u još 1997. Autor je temi pristupio svjestan da je literatura o njoj više nego oskudna te je pristupio u prvom redu pronalasku i istraživanju izvornoga gradiva (u prvom redu u arhivima u SAD-u, Njemačkoj i Velikoj Britaniji), a također je nastojao naći i veći broj svjedoka čiji bi iskazi pomogli u upotpunjavanju spoznaja o djelatnosti te divizije. Može se reći kako je Lepre u svom naumu uspio i njegova knjiga je odličan znanstveni rad koji predstavlja solidan temelj za daljnja istraživanja ne samo povijesti 13. SS divizije «Handžar», nego i drugih tema povezanih s događanjima na području ratne Nezavisne Države Hrvatske od 1943. do 1945.

Knjigu je George Lepre podijelio na dvanaest poglavlja u kojima je u kronološkom slijedu iznio povijest 13. SS divizije.

U prvom poglavlju pod naslovom «Introduction to the Maelstrom» (13.-18.), George Lepre čitatelju nastoji ukratko objasniti etničku sliku Bosne i Hercegovine te političku situaciju u razdoblju nakon uspostave NDH u travnju 1941., ali i u razdobljima prije toga. Iako je i ovdje autor nastojao doći do objektivne slike stanja i događaja na temelju brojnih izvora i literature, ipak su mu se potkrale i neke pogreške. Za temu koju knjiga obrađuje svakako je značajan odlomak «The Muslim Autonomists», u kojem autor opisuje djelatnost nekih muslimanskih političara početkom rata, odnosno njihovih pokušaja da potaknu Nijemce na davanje autonomije Bosni i Hercegovini pod njemačkom zaštitom, kao i odjeke u njemačkim krugovima, a posebno Reichsführera SS-a Heinricha Himmlera.

U drugom poglavlju pod naslovom «The Recruiting of the Division» (19.-43.), opisane su okolnosti i djelatnosti njemačkih i hrvatskih političkih i vojnih krugova koje su na posljetku nakon ožujka 1943. dovele do stvarne uspostave i izgradnje buduće 13. SS divizije «Handžar». Autor na temelju brojnih izvornih dokumenata detaljno opisuje sve probleme na koje su nailazili pokušaji njemačke strane (odnosno predstavnika SS-a) da što prije, i isključivo pod svojim uvjetima, ustroje tu diviziju, kao i prve korake na novačenju vojnika i stvarnom ustrojavanju postrojbe. George Lepre već u tom razdoblju uočava bitnu promidžbeno-političku ulogu u ustrojavanju divizije jeruzalemskog muftije Haj Amina El-Husseinija koji se u to vrijeme nalazio u izbjeglištvu u Njemačkoj, a bio je poznat kao istaknuti protivnik Engleza i njihove politike u njegovoj rodnoj Palestini.

U poglavlju «Formation and Training of the Division in France» (44.-80.) opisano je prebacivanje novoustrojene divizije na jug Francuske i njezino daljnje ustrojavanje i izobrazba za buduće bojno djelovanje u domovini. Autor detaljno opisuje tadašnji ustroj i sastav divizije te promjene do kojih je dolazilo u tom razdoblju, kako u samom ustroju i broju vojnika, tako i u promjenama u časničkom zboru. Osobito su zanimljivi odnosi vojnika, uglavnom muslimana iz Bosne i Hercegovine te časnika i dočasnika, uglavnom Nijemaca iz Trećeg Reicha i Volksdeutschera s područja NDH, Banata i Bačke. Priličnu pozornost u ovom poglavlju autor posvećuje vjerskim pitanjima, odnosno ulozi islama i muftija u životu i ustroju 13. SS divizije, što ju je svakako izdvajalo ne samo u redovima SS-oružja (Waffen SS), nego također i u redovima oružanih snaga Trećeg Reicha i ostalih država Osovine.

U poglavlju «Mutiny» (81.-108.) George Lepre je detaljno opisao poznatu pobunu dijela pripadnika divizije koja se odigrala u gradu Villefranche de Rouergue u noći od 16. na 17. rujna 1943. Iako autor ne bježi od istraživanja i političke pozadine pobune, odnosno njezinih vođa, ipak je pozornost uglavnom usmjerena na detaljnu rekonstrukciju događaja, od planiranja pobune, njezina izbijanja i gušenja. Također je znatna pozornost posvećena posljedicama, odnosno tragici sudbini pobunjenika.

U poglavlju «The 'Germanic Environment'» (109.-139.) opisano je prebacivanje 13. SS divizije u Njemačku u listopadu 1943. te njezin boravak u njoj do polovice veljače 1944. U tom je razdoblju dovršeno ustrojavanje i izobrazba divizije. Uz to, George Lepre opisuje i znatne probleme, od onih koji su se odnosili na vojni ustroj postrojbe i izobrazbe do onih političke prirode.

U poglavlju «The Return to the Homeland» (140.-186.) opisan je povratak divizije u domovinu tijekom veljače 1944., prva bojna djelovanja u Srijemu te na posljedku prelazak u Bosnu i djelovanje na području sjeveroistočne Bosne tijekom proljeća te godine. Također, George Lepre je veliku pozornost u ovom poglavlju posvetio odnosu divizije prema lokalnom muslimanskom pučanstvu, kao i vjerskim pitanjima koja su zbog većinskoga muslimanskog značaja te postrojbe igrala veliku ulogu u njezinu djelovanju.

U poglavlju «Maibaum» opisuju se sudjelovanje 13. SS divizije u «Pothvatu Maibaum» («Unternehmen Maibaum») i «Pothvatu Maiglöckchen» («Unternehmen Maiglöckchen»), koje su dijelovi njemačkih oružanih snaga, oružanih snaga NDH i četničke postrojbe poduzeli na području istočne Bosne protiv tamošnjih brojnih partizanskih snaga u razdoblju od kraja travnja do kraja svibnja 1944. Autor detaljno opisuje kretanje i bojno djelovanje postrojbi 13. SS divizije u tim pothvatima te općenito govoreći njihovo djelovanje u vojnom smislu ocjenjuje uspješnim. U istom poglavlju autor raspravlja i o odnosima 13. SS divizije prema četnicima, oružanim snagama i vlastima NDH te također o partizanskom djelovanju na privlačenju stanovništva Bosne i Hercegovine na svoju stranu.

U poglavlju «Divisions Operations – June-August 1944» (213.-247.) opisano je detaljno bojno djelovanje divizije tijekom ljeta 1944. U početnom dijelu toga poglavlja osobita je pozornost posvećena velikom porazu koji je 16. vojvodanska brigada NOVJ nanijela postrojbama 13. SS divizije «Handžar» kraj Lopara. George Lepre opisuje i ostale borbe u kojima je divizija sudjelovala te njezina bojna postignuća u tom razdoblju. Uz to, spomenuto je i osnivanje druge hrvatske SS divizije (poznate pod imenom «Kama»), koje je imalo određenog utjecaja i na djelovanje, sastav i ustroj 13. SS divizije. Prema autoru, stalne borbe u kojima je divizija sudjelovala i brojni problemi koji su pratili njezino djelovanje na terenu, prouzročili su njezino slabljenje i nametali potrebu povlačenja divizije s bojišta i njezina odmaranja i preustrojavanja.

U poglavlju «Disintegration» (248.-275.) opisano je djelovanje divizije tijekom rujna i listopada 1944. na području sjeveroistočne Bosne. Na samom početku toga razdoblja njezino je zapovjedništvo povuklo diviziju na odmor i popunu, no pojačani partizanski napadi spriječili su je u tome i prisilili da se ponovno uključi u borbe. U tom razdoblju došlo je na višim razinama zapovijedanja u SS-u i njemačkim oružanim snagama do razmatranja buduće uloge 13. SS divizije «Handžar». Na posljedku, polovicom listopada povučena je s

područja Bosne. Pri povlačenju iz Bosne divizija je naišla na velike teškoće. Naime, ne želeći napustiti Bosnu, mnogobrojni pripadnici divizije odlučili su dezertirati, a na području Cerne je čak došlo i do oružane pobune jednog dijela njezinih pripadnika. U tom razdoblju je, općenito govoreći, moral vojnika 13. SS divizije pao na vrlo nisku razinu, dezertiranja su bila česta te su Nijemci na poslijetku odlučili razoružati, što je samo djelomično provedeno. Također, u razdoblju nakon povlačenja iz Bosne, značajno se promijenio i sastav divizije te je početkom studenoga 1944. skoro svaki drugi pripadnik divizije bio Nijemac.

U poglavlju «Transfer to the Eastern Front» (276.-291.) opisano je prebacivanje divizije na istočno bojište (prvo na područje današnje hrvatske i mađarske Baranje), kako bi se spriječilo daljnje napredovanje sovjetskih snaga zapadno od Dunava. U razdoblju do kraja ožujka 1945., zajedno s ostalim njemačkim snagama u polaganom povlačenju dosegle su postrojbe 13. SS divizije «Handžar» područje jezera Balaton u Mađarskoj.

U poglavlju «Retreat to the Reich» (292.-301.) opisane su posljednje borbe koje je divizija vodila na području tadašnje zapadne Mađarske tijekom travnja 1945., i njezin dolazak na područje Trećeg Reicha (odnosno na područje sjeverne Slovenije i južne Austrije).

U poglavlju «Capitulation» (302.-314.) opisani su posljednji dani postojanja divizije i njezina predaja Britancima 12. svibnja 1945. te daljnja sudbina njezinih pripadnika, kako običnih vojnika, tako i dočasnika i časnika.

U «Zaključku» (315.-319.) autor navodi da je glavna pokretačka snaga u pozadini stvaranja divizije bio Heinrich Himmler. Također, glavni poticaj dijelu muslimanskih političara (autonomaša) da novoj diviziji daju potporu, kao i mnogobrojnim muslimanima da u nju stupe, bilo je iznimno teško stanje u kojem se muslimansko pučanstvo Bosne i Hercegovine nalazilo. Autor zaključuje da je suradnja tih muslimana s Nijemcima, odnosno s SS-om, bila drukčije naravi od one Quislinga u Norveškoj. Naime, suočeni s fizičkim uništenjem ti muslimani prihvatili bi vojnu pomoć od svakoga tko bi je ponudio. Uz to, za mnoge muslimane Bosne i Hercegovine Saveznici su bili neprijatelji budući su podržavali četnike koji su provodili najveće nasilje nad muslimanima. George Lepre zaključuje da je divizija kao vojna postrojba uspješno djelovala sve do jeseni 1944. Tada je, u prvom redu zbog naglog pogoršanja stanja na bojištima za njemačku stranu došlo do osipanja divizije. Poslijeratni povjesničari, koji u stvarnosti gotovo da i nisu proveli ozbiljnija istraživanja ove divizije, pripisali su joj mnoga zla. Autor također ističe da je velika pozornost u knjizi posvećena suradnji divizije i četnika te primjećuje kako je ironično to što je velik dio vojnika koji su dobrovoljno pristupili u «Handžar» diviziju učinio to u prvom redu zbog četničkih zločina protiv muslimana. Također, činjenica o suradnji s četnicima dovodi u kušnju optužbe, razmjerno popularne u poslijeratnoj literaturi, prema kojima je «Handžar» divizija počinila nebrojene zločine nad srpskim pučanstvom. Na kraju autor ukratko prikazuje međusobni odnos SS-a i muslimana, a također i odnos SS-a (i 13. SS divizije «Handžar») prema Hrvatima i Srbima.

Ova knjiga ima sedam dodataka koji donose pravo bogatstvo podataka o ustroju i bojnom redu divizije, časničkom zboru, nositeljima najviših njemačkih vojnih redova, o oznakama divizije, gubicima časničkog zbora i pjesmi divizije. Također, dodana je usporedna tablica činova SS-oružja (Waffen SS) i američke vojske te mali rječnik manje poznatih pojmova.

Iza dodataka slijedi popis citirane literature te indeks imena.

Knjiga je bogato ilustrirana mnogobrojnim zanimljivim fotografijama koje u značajnoj mjeri obogaćuju sam tekst. Također, dodani su i mnogobrojni zemljovidi pojedinih odsjeka bojišta na kojima je djelovala 13. SS divizija «Handžar».

Riječ o uspjelom radu koji predstavlja temelj za daljnja istraživanja te problematike. Osobita je vrijednost ove knjige za hrvatske istraživače u tome što donosi obilje novih podataka koji se temelje na izvornom gradivu iz većeg broja američkih, njemačkih i britanskih

arhiva, koji su većini njih nedostupni. Iako se autor u velikoj mjeri koristi izjavama i sjećanjima preživjelih pripadnika divizije, ipak treba primijetiti kako im on pristupa kritično, i uvijek nastoji tvrdnje iznesene u njima provjeriti i u drugim izvorima, što je svakako pridonijelo kakvoći rada. Na samom kraju treba istaknuti kako je za rukopis ove knjige autor dobio i «Rutger's University Sydney Zebel History Award», dakle nagradu koju dodjeljuje Rutger's University, poznato državno sveučilište države New Jersey, što također govori o kakvoći ovoga rada.

Mario Jareb

Župa Dubravice u prostoru i vremenu (urednik fra Petar Klarić), Dubravice 2000.

Zbornik pruža spoznaju o prostorno manjem mjestu, limitiranom granicama župe, na kojem su se dogodili značajni i jedinstveni događaji u najranijoj i najnovijoj povijesti Hrvata, kroz nekoliko radova iz povijesti, vjerskoga i gospodarstvenoga života, književnosti, etnologije, prirodoslovlja i triju priloga, a obaseže 360 stranica. U središtu radova su živi žitelji toga prostora, koji se upoznaju sa svima koji su nastavali ili su htjeli nekoć nastavati taj prekrasni kraj. Tim izričitim pogledom unazad naglašena je povijesna vertikala, koja poput starih kronika počinje, kako se kaže, sa stvaranjem svijeta, odnosno s prvim pokazateljima ili tragovima prisutnosti čovjeka na području župe Dubravice (Marko MENDUŠIĆ, *Područje župe Dubravice u pretpovijesti*, str. 9. – 24.). “Najstariji tragovi ljudske nazočnosti pripadaju paleolitu, a vezani su uz njegovo srednje razdoblje.” (str. 10.) Na području župe najzanimljiviji su ostaci utvrđenih pretpovijesnih naselja na Gradini nad Krkom i utvrđena gradina (na koti 206) sjeverozapadno od Dubracica, u smjeru Rupa. Na površini su bogati nalazi keramike koja “nosi karakteristike brončanodobne produkcije” iz čega se može zaključiti “da vrijeme naseljavanja treba tražiti pod konac brončanog doba ili na samom prijelazu u željezo”, (str. 22.) Nalazi prilikom rekognosciranja terena pružaju mogućnost autoru da zaključi: “Vjerojatno je da se stanovništvo na ovim naseljima zadržalo neprekidno do dolaska Rimljana. Gradine su, po svemu sudeći, nastavali pripadnici Liburna.” (str. 23.). O napučenosti župe u starom vijeku govori se u radu: *Područje dubravičke župe u antičko doba* (str. 25. – 40.) Ivana PEDIŠIĆA. Slučajni nalazi prilikom obrađivanja zemljišta i drugih zemljanih radova te površinski nalazi na terenu (osobito u gomilama) kao što su ulomci: kupe kanalice (imbrices) sa sačuvanim žigom, suspenzura hipokausta i tubula, keramičkih posuda (među kojima su brojni fragmenti fine i reprezentativne izrade), pokrova sarkofaga ili većih kamenih urna, velikih keramičkih posuda (amfora i pitosa), zatim brojni komadi većih kamenih ploča, koje su vjerojatno rabljene kao pokrovnice grobova. Kako se izrazito mnoštvo tih ostataka nalazi na većem broju lokaliteta (Podvornica, Čulišić, Lončarevac, Božića draga, Prispo, Plastovo) nedvojbeno je da su na tim mjestima tijekom antike postojale brojne gospodarske građevine (villae rusticae). Zatim pronađeni veći kamen s dobro sačuvanim izljevom (dio torkulara), nalazišta pitosa i amfora naznačuju kulture koje su njegovali antički stanovnici Dubravica. Otkriće kamenog spomenika s reľefnim prikazom boga Silvana i zidova koji upućuju na sakralne građevine djelomično otkrivaju i religijsku usmjerenost tih stanovnika. Iako nisu obavljena sistematska arheološka istraživanja moguće je na osnovi postojećih nalaza zaključiti da je napučenost prostora župe kontinuirana od druge polovice prvog stoljeća do kasne antike, odnosno do propasti Zapadnorimskog Carstva.